

PREZIDENTŲ RINKIMŲ PROBLEMOS IR JŲ KONFLIKTŲ APLINKYBĖS I IR III SEIMUOSE

AUDRONĖ ŽEMAITYTĖ-VEILENTIENĖ

Vytauto Didžiojo karo muziejus
Vytautas the Great War Museum
K. Donelaičio g. 64, LT-44248 Kaunas
El. paštas audveilentiene@hotmail.com

Santrauka

Straipsnio tikslas – apžvelgti ir palyginti valstybės Prezidentų rinkimų problemas I ir III Seimuose, parlamento ir Prezidento santykius bei šių Seimų paleidimo peripetijas. Pagrindinis šaltinis – Seimų stenogramos bei Seimo liaudininkų frakcijos posėdžių protokolai, kurie saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skaitykloje¹. Deja, šiuose šaltiniuose neatsispindi Seimo ir Prezidento santykiai, todėl papildomos medžiagos reikia ieškoti to laikotarpio periodikoje, nes Lietuvoje neišlikęs Seimo archyvas.

Reikšminiai žodžiai: Prezidento rinkimai; Seimo frakcija; vidaus politika; perversmas; atsistatydinimas.

¹ I Seimo stenogramos. Kaunas, 1922–1923; III Seimo stenogramos. Kaunas, 1926–1927; I Seimo valstiečių sąjungos ir socialistų liaudininkų demokratų frakcijų bloko posėdžio protokolai. 1922–1923 m.; II ir III Seimo LVLS frakcijos protokolų knyga 1924–1927 m. LMABRS. F. 199–115, 146.

Prezidento galios pagal 1922 m. Konstituciją nebuvo didelės. Prezidentą Seimas rinko iš savo atstovų. Jis atstovaudavo valstybei, akredituodavo pasiuntinius užsienio valstybėms ir priiminėdavo kitų valstybių pasiuntinius. Prezidentas skirdavo Ministrą Pirmininką ir pavesdavo jam sudaryti Ministrų kabinetą, jį tvirtindavo ir priimdavo kabineto atsistatydinimą. Jis skirdavo ir atleisdavo valstybės kontrolierių ir kitus valdininkus, kurių skyrimą ir atleidimą jam pavesdavo įstatymas. Prezidentas pasirašydavo ir skelbdavo Seimo priimtus įstatymus, turėjo teisę įstatymą gražinti Seimui pakartotinai svarstyti, tačiau, jeigu Seimas tą įstatymą vėl priimdavo, Prezidentas privalėdavo jį pasirašyti ir skelbti. Beje, visi Prezidento pasirašyti aktai įsigaliodavo tik tada, kai juos pasirašydavo Ministras Pirmininkas ar kuris nors ministras². Prezidentas turėjo teisę dovanoti bausmę, galėjo paleisti Seimą, tačiau per 60 dienų turėjo paskelbti naujus rinkimus. Jis buvo vyriausiasis Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų vadas.

1923 m. lapkričio 13 d. susirinko I Seimas, kuriame nei viena partija neturėjo absoliučios daugumos, todėl Seimas buvo silpnas, nedarbinas, draskomas partinių rietenų, ižeidinėjimų ir nesutarimų. I Seime Ūkininkų sąjunga turėjo 12 atstovų, Lietuvos darbo federacija – 11, Krikščionių demokratų partija – 15, Valstiečių sąjunga – 14, socialistai liaudininkai – 5, socialdemokratai – 11, Darbininkų kuopos frakcija – 5, lenkai – 2, žydai – 3 atstovus³. Gausiausias – krikščionių demokratų blokas, sudarytas iš Krikščionių demokratų partijos, Ūkininkų sąjungos ir Darbo federacijos atstovų, dėl įvairių priežasčių nesudarė koalicijos su buvusiais partneriais Steigiamajame Seime valstiečiais liaudininkais, todėl pastarieji ir kitos kairiosios frakcijos dažnai principingai balsuodavo prieš bet kokius krikščionių demokratų pasiūlymus. Be to, krikščionių demokratų blokas taip pat ne visuomet buvo vieningas. Dar-

² *Lietuvos valstybės konstitucija*. Kaunas, 1922, p. 10–12.

³ *I Seimo stenogramos*. 2-asis posėdis, 1922 m. lapkričio 17 d.

bininkų kuopos frakciją sudarė komunistų atstovai, kurių tikslas – griauti esą buržuazinę santvarką iš vidaus. Taigi toks margas Seimas turėjo spręsti svarbiausius Lietuvos vidaus ir užsienio politikos klausimus.

Jau nuo pirmųjų Seimo posėdžių prasidėjo nesutarimai. Ypač audringi buvo Prezidento rinkimai 14-ajame Seimo posėdyje 1922 m. gruodžio 21 d. Liaudininkai dar prieš rinkimus (gruodžio 20 d.) pasirašė atsišaukimą, kad krikščionys demokratai, nesilaikydami susitarimo dėl Petro Leono rinkimo Prezidentu, žada rinkti Aleksandrą Stulginskį⁴. Seimo kairiosios partijos boikotavo rinkimus, išeidamos iš salės, o likę salėje liaudininkai Ladas Natkevičius ir Jonas Vileišis bandė rinkimus sutrukdyti, pareikšdami, kad nėra kvorumo, todėl rinkimai neteisėti. Balsavimo metu jie net buvo išėję iš salės, o vėliau sugrįžę bandė perskaityti deklaraciją, tačiau Seimo Pirmininkas Leonas Bistras neleido kalbėti. Vis dėlto, dalyvaujant 39 Seimo nariams, 36 krikščionių demokratų bloko balsais Prezidentu išrinktas A. Stulginskis⁵. Kitame posėdyje Prezidentas buvo prisaikdintas, o Seimas paleistas šventinių atostogų.

1923 m. sausio 9 d. Seimui susirinkus į 16-ąjį posėdį, liaudininkų lyderiui Mykolui Sleževičiui vėl nebuvo leista kalbėti apie praėjusius Prezidento rinkimus. Socialdemokratų lyderiui Steponui Kairiui Seimo Pirmininkas taip pat neleido kalbėti dėl esą neteisėtų Prezidento rinkimų. Kairiosios frakcijos šiuos rinkimus laikė neteisėtais, nes, jų manymu, buvo pažeistas 41-asis Konstitucijos paragrafas, pagal kurį Prezidentas turi būti renkamas absoliučia balsų dauguma⁶. Vis dėlto tokios padėties nebuvo galima ignoruoti, nes liaudininkai ir socialdemokratai įteikė pareiškimus apie Konstitucijos sulaužymą. 17-ajame Seimo posėdyje 1923 m. sausio 12 d. krikščionys demokratai iškėlė pa-

⁴ Žepkaitė, R. *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978.

⁵ *I Seimo stenogramos*. 14-asis posėdis, 1922 m. gruodžio 21 d.

⁶ *Ten pat*. 16-asis posėdis, 1923 m. sausio 9 d.

sitikėjimo Seimo prezidiumu klausimą. Seimo Pirmininkas L. Bistras paaiškino, kad Konstitucijos 41 str. nėra aiškiai pasakyta, kokia dauguma turi dalyvauti: ar visų Seimo narių, ar posėdyje dalyvavusių⁷. Posėdyje kalbėję krikščionys demokratai Zigmą Starkus ir Antanas Tumėnas įrodinėjo rinkimų teisėtumą ir kaltino kairiąsias partijas esą jos pačios kaltos, kad nedalyvavo rinkimuose. Liaudininkai ir socialdemokratai nepripažino tokio Konstitucijos aiškinimo. Pasiūlius balsuoti dėl rezoliucijos „Dėl pasitikėjimo Seimo prezidiumu ir Prezidento rinkimų teisėtumo“, dalis kairiųjų frakcijų atstovų skubiai išėjo iš salės, tačiau kvorumas buvo pakankamas ir rezoliuciją nuspręsta priimti.

Seimo kairiosios frakcijos, o ypač valstiečių liaudininkų blokas su Prezidento rinkimų rezultatais nesutiko per visą I Seimo egzistavimo laikotarpį, reikalaujavo panaikinti rinkimų rezultatus, prieštaravo siūlymams sudaryti naują Ministrų kabinetą. Tai labai kenkė normaliam valstybės gyvenimui. Lietuvos atstovas Anglijoje T. Naruševičius slaptame rašte iš Londono paminėjo, kad paskutiniai įvykiai Lietuvoje, renkant Prezidentą ir sudarant naują kabinetą, padarė užsienyje labai blogą įspūdį ir gali daug pakenkti ateity. „[...] Jei pas vadovaujančias partijas buvo ištikrųjų ščyras noras valstybės interesus gerbti ir jos likimą saugoti, jos turėjo susitarti, bet ne griebtis griežtų būdų žūt būt kovos viena prieš kitą [...]“⁸, – rašė diplomatas, palinkėdamas daugiau vienybės, solidarumo, nusileidimų ir doros⁹.

Tokie santykiai buvo I Seime Klaipėdos sukilimo išvakarėse, todėl nenuostabu, kad Ministras Pirmininkas Seimui nepranešė apie ruošiamą karinę akciją. Sprendžiant iš stenogramų, apie Klaipėdos sukilimą Seime nebuvo kalbėta iki 1923 m. sausio 16 d. E. Galvanausko politinėje biografijoje rašoma, kad kai kurie Seimo nariai apie tai žinojo⁹.

⁷ *Ten pat.* 17-asis posėdis, 1923 m. sausio 12 d.

⁸ T. Naruševičiaus pranešimas Nr. 1. URM, 1923 m. sausio 9 d. *LCVA*. F. 383, ap. 7, b. 394, l. 205.

⁹ Galva, G. *Ernestas Galvanauskas*. Čikaga, 1982, p. 310–311.

Prasidėjus Vyriausybės suorganizuotam Klaipėdos sukilimui, pasunkėjo Lietuvos tarptautinė padėtis, nes Antantės valstybių vadovai žinojo, kas yra tikrasis šios akcijos organizatorius. Vyriausybė, siekdama išvengti tarptautinių komplikacijų, stengėsi viešai atsiriboti nuo Klaipėdos įvykių. Tai labai nuvylė patriotiškai nusiteikusių visuomenės dalių. Visuomenei nebuvo paaiškinta, kas iš tikrųjų daroma, tačiau Seimo nariai tą žinojo, bet vis tiek liaudininkai sausio 12 d. įteikė Vyriausybei paklausimą dėl įvykių Klaipėdoje¹⁰. Krikščionių demokratų blokas Seime vengė diskusijų apie Klaipėdos įvykius, laukdamas, kaip pakryps įvykiai, kaip sukilimas atsilieps Lietuvai, todėl vengė vertinti ir daryti kokius nors pareiškimus. Visoje Lietuvoje vyko tūkstantiniai mitingai, palaikantys Klaipėdos sukilėlius ir jų siekius, o Vyriausybę atakavo Antantės valstybių ir Ambasadorių tarybos notos ir ultimatumai. Tuo metu buvo ypač svarbus visų valdžios struktūrų vieningas darbas, tačiau straipsniai spaudoje rodo, kad ir šiuo momentu partijos neišvengė tarpusavio kaltinimų ir siauro požiūrio į valstybės reikalus.

Kairiosios partijos visiškai ignoravo Prezidentą. 1923 m. sausio mėnesį Seimo Pirmininkas L. Bistras atsiuntė laišką LSLDP ir LVS bloko pirmininkui M. Sleževičiui, pranešdamas, kad jis, valstybės Prezidento įgaliotas, kviečia liaudininkų atstovą atvykti į Respublikos Prezidento rūmus pasitarti dėl Ministrų kabineto sudarymo. M. Sleževičius atsakė, kad liaudininkai 1922 m. gruodžio 21 d. ir 1923 m. sausio 9 d. Seimo posėdžiuose pareiškė, jog Lietuvos Respublikoje Prezidentas dar neišrinktas, todėl Seimo Pirmininkas negalys būti Prezidento įgaliotas; liaudininkų atstovas atvykti į Prezidento rūmus negalėsias¹¹. Taip pat Socialistų liaudininkų demokratų bei Valstiečių sąjungos frakcijų blokas Seime nutarė nedalyvauti iškilmingame Seimo posėdyje, skirtame Va-

¹⁰ *Seimo stenogramos*. 18-asis posėdis, 1923 m. sausio 16 d.

¹¹ Žepkaitė, R. *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978, p. 155.

sario 16-ajai, be to, nutarta nedalyvauti manifestacijose ir parodose, kuriose bus Prezidentas¹².

Dėl partijų nesutarimo užtruko naujo Ministrų kabineto formavimas. Tik 33-iajame Seimo posėdyje 1923 m. kovo 9 d. E. Galvanauskas perskaitė savo naujojo kabineto deklaraciją. Po deklaracijos pristatymo kairiosios partijos norėjo atidėti diskusijas kitam posėdžiui, motyvuodamos, kad tik prieš dieną gavo deklaracijos tekstą ir nespėjo gerai su juo susipažinti. Krikščionių demokratų balsų persvara šis pasiūlymas buvo atmetas. Tada liaudininkų lyderis M. Sleževičius sukritikavo krikščionių demokratų vykdomą vidaus politiką, tačiau palaikė užsienio politiką Klaipėdos klausimu. Pranešėjas kaltino krikdemus, kad jie eina diktatūros keliu, nesudarydami koalicijos. Socialdemokratai ir Valstiečių sąjungos atstovai taip pat kritikavo vidaus politiką, svaidėsi replikomis su krikščionimis demokratais, neslėpdami, kad balsuos prieš E. Galvanausko kabinetą vien dėl to, kad jis proteguojamas krikdemų.

Balsuojant dėl pasitikėjimo Ministrų kabinetu, balsai pasiskirstė po lygiai: 38 darbininkų kuopos, lenkų, žydų, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų balsai prieš 38 krikščionių demokratų, Ūkininkų sąjungos ir Darbo federacijos balsus¹³. Tai buvo didelis smūgis E. Galvanauskui ir Lietuvos užsienio politikai.

Diplomatas P. Klimas rašė: „[...] Nemokėjimas didžiųjų partijų susitarti svarbiaisiais mūsų valstybės klausimais, kurie sprendžia visą mūsų egzistenciją, parodo, kad mūsų atstovai neįjaučia jokios atsakomybės už savo darbą. Sistematinis Vyriausybės darbo sabotavimas ir drauge nesugebėjimas Vyriausybės sudaryti, sudarymas krizio be perspektyvų jį pašalinti tuo momentu, kada reikia stiprios Vyriausybės sunkiausiems klausimams apginti – šitoks elgimosi būdas parodo, kad ponai, kurie

¹² I Seimo valstiečių sąjungos ir socialistų liaudininkų demokratų frakcijų bloko posėdžio protokolas 1923 m. vasario 2 d. *LMABRS*. F. 199–115, l. 42.

¹³ I Seimo stenogramos. 33-iasis posėdis, 1923 m. kovo 9 d.

šiandien vadinasi valstybės atstovais, tėra vaikų būrys, naiviai žaidžiančių katinų ir pelių žaislą ir nejaučiančių nei savo tikrųjų pareigų, nei teisių. Kad toki atstovai reikia paleisti namo, rodos, negali būti abejojimo. Bet drauge jie turi būti įrašyti į mūsų istorijos lapus, kaipo didžiausi nusikaltėliai, kad svarbiausioj valandoj jie apleido savo tautą ir savo valstybę, jos reikalais nesirūpino, kaipo lietuviai...“¹⁴.

Matydamas, kad I Seimas trukdo normaliam Lietuvos gyvenimui, Prezidentas A. Stulginskis, remdamasis Konstitucijos str. 52, paleido Seimą ir paskelbė naujus rinkimus. Šis nutarimas buvo perskaitytas 34-ajame, paskutiniame, Seimo posėdyje 1923 m. kovo 13 d.¹⁵ Tuo metu derybos dėl Klaipėdos vyko nepalankia Lietuvai linkme.

Galima teigti, kad nesutarimai Seime, kuriuos sukėlė krikščionių demokratų bloko nekompromisiškumas ir kairiųjų partijų siauras partinis požiūris bei politinės nuovokos trūkumas, nulėmė Lietuvos autoriteto užsienyje susilpnėjimą, prisidėjo prie to, kad Vilniaus kraštas 1923 m. kovo 15 d. oficialiai buvo pripažintas Lenkijai ir apsunokino Klaipėdos konvencijos svarstymą.

Rinkimuose į III Seimą taip pat nei viena partija negavo absoliučios daugumos vietų. 1926 m. birželio 2 d. susirinkusį į pirmąjį posėdį parlamentą sudarė: 22 valstiečiai liaudininkai, 15 socialdemokratų, 15 krikščionių demokratų, 11 Ūkininkų sąjungos atstovų, 5 Darbo federacijos, 3 tautininkų, 2 Ūkininkų partijos, 3 žydų, 4 lenkų, 6 klaipėdiečių ir vokiečių atstovai. Valstiečiai liaudininkai gavo daugiausia balsų. Kazys Grinius teigė, kad krikščionys demokratai atsisakė eiti į koaliciją¹⁶. Tautininkai ir Ūkininkų partija taip pat atsisakė. Po ilgų derybų koalicija sudaryta su socialdemokratais ir tautinėmis mažumomis. III Seimo

¹⁴ Klimas, P. Mūsų Seimo suvaikėjimas (neatspausdinto straipsnio mašinraštis). *LMABRS*. F. 191-47, l. 3-6.

¹⁵ *I Seimo stenogramos*. 34-asis posėdis, 1923 m. kovo 13 d.

¹⁶ Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*. Vilnius, 2000, p. 301.

4-ajame posėdyje 1926 m. birželio 7 d. įvyko Prezidento rinkimai. Iš posėdyje dalyvavusių 79 atstovų už K. Grinių balsavo 50, už Antaną Smetoną – 2, už Feliciją Bortkevičienę ir Gabrielę Petkevičaitę – po 1¹⁷. Birželio 8 d. 5-ajame Seimo posėdyje Prezidentas K. Grinius davė iškilmingą pasižadėjimą.

Jau 8-ajame posėdyje 1926 m. birželio 15 d. buvo svarstomas Prezidento atlyginimo įstatymo pakeitimas. Valstiečių liaudininkų frakcija pasiūlė sumažinti Prezidento atlyginimą iki 7 000 Lt, iš kurių 4 000 Lt sudarytų alga, o 3 000 Lt būtų skirti reprezentacijai. Kairiųjų Vyriausybė, skubiai vykdydama savo demokratines programas, visiškai neatsižvelgė į visuomenės nuomonę – nusipelnę karininkai buvo atleidžiami iš kariuomenės, ruošiamasi mažinti kariuomenę, nemokamos pašalpos katalikiškoms organizacijoms, sulaikomi atlyginimai kunigams, sparčiai kuriamos lenkiškos pradinės mokyklos. Visi tie veiksmai sukėlė aktyvų krikščionių demokratų bloko pasipriešinimą. Krikščionys demokratai III Seime buvo iš esmės destruktivi opozicija. Svarstant biudžetą, jie nuo liepos iki gruodžio mėnesių įteikė 13 interpeliacijų įvairiais klausimais. Kai kurios interpeliacijos buvo paklausimų pobūdžio, bet vis tiek svarstomos kaip interpeliacijos. Jų svarstymas vilkino Seimo darbą ir 1927 metų šalies biudžeto svarstymą. Ir taip įkaitusią atmosferą Lietuvoje paaštrino, kai lapkričio 21 d. buvo išvaikyta nesankcionuota dešiniųjų studentų demonstracija ir sumušti jos dalyviai. Lapkričio 23 d. krikščionys demokratai ir prie jų prisidėję tautininkai įteikė interpeliaciją dėl policijos veiksnių studentų demonstracijos metu¹⁸. Diskusijų dėl interpeliacijos metu Seimo nariai įžeidinėjo vieni kitus, neleido kalbėti, triukšmavo ir beldė. Taip elgėsi ir dešinieji, ir kairieji. Studentų demonstracijos sumušimas sukėlė pasipiktinimą visoje Lietuvoje, į laikraščius buvo siunčiami protestai.

¹⁷ III Seimo stenogramos. 4-asis posėdis, 1926 m. birželio 7 d.

¹⁸ III Seimo stenogramos. 46-asis posėdis, 1926 m. lapkričio 26 d.

Lapkričio 23 d. Karo muziejaus sodelyje buvo minima dr. J. Basanavičiaus 75-erių metų sukaktis. Po Prezidento K. Griniaus ir krašto apsaugos ministro J. Papečchio kalbų minia tylėjo, o plojo tik po jų kalbėjusiam A. Smetonai¹⁹. Taip visuomenė išreiškė pasipiktinimą, tačiau jų nuomonę nebuvo sureaguota. Aistros nenurimo ir vėliau. Ūkininkų sąjungos narys Dionizas Trimakas, kalbėdamas 47-ajame Seimo posėdyje 1926 m. lapkričio 30 d., piktinosi, kad patriotai „nagaikomis kAPOjami, arklių kanopomis mindomi, o komunistams duodama pilna laisvė“, ir savo kalbą baigė žodžiais: „Piliečiai, kurių teisės yra valdžios įžeistos, turi sukilimo teisę prieš valdžią. Šita teisybė kybo, kaip Damosklo kardas, ant valdančiųjų galvų“²⁰.

Seimo Pirmininkas davė D. Trimakui pastabą ir nutarė pasiųsti jo kalbos stenogramą valstybės gynėjui įvertinti.

Seimo dešinėsios frakcijos ir spauda ne be reikalo triukšmavo dėl bolševizmo pavojaus. Pasinaudoję kairiųjų Vyriausybės suteiktomis laisvėmis, komunistai suaktyvino savo veiklą visoje Lietuvoje. Pavyzdžiui, lapkričio 6–9 dienomis Rusijos „spalio revoliucijos“ (bolševikų perversmo) 9-ųjų metinių proga Lietuvos komunistų partija organizavo viešus darbininkų mitingus ir paskaitas Kaune, Šiauliuose, Joniškylje, Biržuose, Rokiškyje, Ukmergėje, Kėdainiuose, Vilkaviškyje ir kituose miestuose. Lapkričio 7 d. Kaune, Zitiečių salėje raudonomis vėliavomis ir komunistiniais šūkiiais papuoštoje scenoje skambėjo „Internacionalas“, buvo iškabintos SSRS vėliavos²¹.

Į šiuos komunistų veiksmus policija reagavo, liepdama nukabinti SSRS vėliavas, o nesankcionuota studentų demonstracija buvo išvaikyta ir sumušta. Visuomenėje susidarė nuomonė, kad komunistai gali mitinguoti nebaudžiami, o su patriotais susidorojama. Vyriausybė dėl Seimo

¹⁹ *Ten pat.* 53-iasis posėdis, 1926 m. gruodžio 3 d.

²⁰ *III Seimo stenogramos.* 47-asis posėdis, 1926 m. lapkričio 30 d.

²¹ Eidintas, A. *Aleksandras Stulginskis.* Vilnius, 1995, p. 216–217.

dešiniųjų frakcijų interpeliacijų pasidarė neveikli, ministrai socialdemokratai V. Čepinskis ir V. Požela buvo įteikę Ministrui Pirmininkui atsistatydinimo pareiškimus.

Prezidentas K. Grinius atsiminimuose rašė: „Beveik kasdien Seime opozicija kėlė visokiausias obstrukcijas, bombardavo vyriausybę įvairiausiomis interpeliacijomis, ir seimas mažiau turėjo laiko pozityviam darbui, negu kovai su šiomis obstrukcijomis, vertusiomis perbalsuoti ir perbalsuoti vyriausybei pasitikėjimą“²².

Vis dėlto Prezidentas pasitikėjo Ministru Pirmininku M. Slezevičiumi ir nesiėmė jokių priemonių, kad išsklaidytų įtampą Seime ir šalyje. Rapolas Skipitis, buvęs III Seimo narys ir Ūkininkų partijos atstovas, atsiminimuose teisingai K. Grinių dėl tokio valdymo: „Nesunku suprasti, kad K. Grinius, išgyvenęs savo amžiaus žymią dalį rusų sprespaudoje ir daug kovojęs už sprespaudos pašalinimą, buvo pasiilgęs žmogaus ir piliečių laisvių. Man rodos, tas laisvių ilgesys buvo Grinių atitraukęs nuo realaus tų laisvių vertinimo ir jų taikymo“²³.

Panašu, kad liaudininkai galvojo nutraukti koaliciją su socialdemokratais ir vėl derėtis su krikščionimis demokratais, bet norėjo sumažinti jų įtaką šalyje, 1927 metų biudžete apkarpydami lėšas kunigams ir katalikiškoms mokykloms. Tai atsiminimuose paminėjo R. Skipitis, rašydamas apie savo pokalbį su Prezidentu²⁴. Konfrontacija tarp krikščionių demokratų ir liaudininkų buvo labai aštri, tačiau A. Stulginskio vadovaujama Lietuvos ūkininkų sąjunga pasisiūlė sudaryti koaliciją su liaudininkais. Lapkričio pabaigoje advokato D. Nargelavičiaus bute įvyko pasitarimas, kuriame dar dalyvavo Leonas Bistras, Zigmas Starkus, kunigas Juozas Vailokaitis ir LVLS atstovas Zigmas Toliušis. Tačiau liaudininkų atstovas koalicijos idėjos atsisakė. Gruodžio mėnesį sklido

²² Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*. Vilnius, 2000, p. 324–325.

²³ Skipitis, R. *Nepriklausomą Lietuvą statant*. Čikaga, 1961, p. 304.

²⁴ Skipitis, R. *Nepriklausomą Lietuvą statant*. Čikaga, 1961, p. 418–419.

įvairūs gandai apie bolševikų ir fašistų rengiamus perversmus. Apie tai buvo kalbama Seimo posėdžiuose²⁵, buvo įspėti ir Prezidentas, ir Vyriausybė. Turėdami daug informacijos apie rengiamą perversmą, nei Prezidentas, nei kairiųjų Vyriausybė jos neįvertino ir netikėjo, kad buvę jų sąjungininkai gali sulaužyti Konstituciją, todėl nesiėmė jokių priemonių, kad užkirstų tam kelią. Štai valstiečių liaudininkų frakcijos 1926 m. gruodžio 8 d. protokole yra trumpi įrašai:

„Tautininkų interpeliaciją dėl užsienio reikalų ministerijos pripažinti neskubota. Krikščionių demokratų interpeliaciją dėl krašto apsaugos ministro paimti skubota, o paskui atmesti“²⁶.

Gruodžio 17 d. 3 val. 43 minutės Mykolo Krupavičiaus kalbos metu 63-iasis Seimo posėdis buvo nutrauktas įsiveržusių karininkų.

Įvykus 1926 m. gruodžio 17 d. kariniam perversmui, oficioze „Lietuva“ jau pasirodė straipsniai, teisinantys perversmą ir jo vykdytojus, kurie pakėlė „ginklą prieš į Rytus vedančią kraštą Vyriausybę“ ir prieš „komunistinį perversmą“²⁷.

Perversmą organizavo tautininkai ir dalis krikščionių demokratų, o vykdė tautininkams ir krikščionims demokratams artimi karininkai bei studentų organizacijos. Kai kurie krikščionių demokratų veiksmai rodo, kad jie perversmo nenorėjo, o siekė, kad atsistatydintų Vyriausybė, todėl perspėjo liaudininkų vadovus apie ruošiamą perversmą. Gruodžio 17-osios rytą A. Smetona ir M. Krupavičius susitarė dėl bendros tautininkų ir krikščionių demokratų Vyriausybės sudarymo. Prezidentas K. Grinius buvo izoliuotas Prezidentūroje ir negalėjo susisiekti su kairiųjų Vyriausybės nariais, kurie buvo internuoti generaliniame štabe. Gruodžio 17 d. K. Grinius priėmė M. Sleževičiaus Ministrų kabi-

²⁵ III Seimo stenogramos. 60-asis posėdis, 1926 m. gruodžio 14 d.

²⁶ III Seimo Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos frakcijos 1926 m. gruodžio 8 d. posėdžio protokolas. *LMABRS*. F. 199–146, p. 81.

²⁷ Įvykių eigoj. *Lietuva*. 1926, gruodžio 20, p. 1.

neto atsistatydinimą ir, kategoriškai atsisakęs patvirtinti Antaną Merkį Ministru Pirmininku, patvirtino A. Voldemaro Ministrų kabinetą. K. Grinius žengė šį žingsnį nenorėdamas, kad kiltų pilietinis karas, tačiau nepasidavė perversmininkų spaudimui ir nesutiko paleisti Seimo. Vis dėlto perversmo organizatoriai nutarė pasinaudoti išvaikytu Seimu bei sulaužyta Konstitucija ir legalizuoti perversmo padarinius. 1926 m. gruodžio 19 d. buvo sušauktas 64-asis – nepaprastasis Seimo posėdis, kuriame iš 85 dalyvavo tik 42 krikščionių demokratų bloko ir tautinių mažumų atstovai, bet nedalyvavo nei vienas kairiųjų frakcijų atstovas. Posėdyje buvo perskaitytas Prezidento K. Griniaus atsistatydinimo raštas, taip pat atsistatydino Seimo Pirmininkas dr. Jonas Staugaitis. Naujuju Seimo Pirmininku 33 balsais išrinktas A. Stulginskis, o Prezidentu 38 balsais – A. Smetona²⁸. Pradėjęs eiti Prezidento pareigas, A. Smetona gruodžio 20 d. Prezidentūroje priėmė Seimo Pirmininką A. Stulginskį ir Seimo prezidiumo narius, o gruodžio 22 d. – kitus Seimo narius²⁹. Kaip ir I Seime, taip ir III buvo pasinaudota netikslia 1922 m. Konstitucijos nuoroda, kokia dauguma renkamas Prezidentas – ar posėdyje dalyvaujančia, ar absoliučia Seimo narių dauguma.

Socialdemokratai ir liaudininkai po perversmo patyrė didžiulį sukrėtimą ir nedalyvavo gruodžio 19 d. posėdžiuose. LVLS ir LSDP atstovai pasirodė 66-ajame Seimo posėdyje gruodžio 30 d., kai buvo pradėtas svarstyti 1927 m. biudžetas. Įvedus karo padėtį ir cenzūrai suvaržius spaudą, Seimas liko vienintelė vieta, kur, atrodo, bus galima kritikuoti perversmininkų valdžią. Šiame posėdyje liaudininkų ir socialdemokratų atstovai Juozas Pajaujis, Kipras Bielinis, Z. Toliušis, S. Kairys, Vincas Kvieska, Liuda Purėnienė, Juozas Paplauskas, Povilas Mikulskis, Pranas Vikonis, Juozas Kedys, Bonaventūras Jakubauskas, Jonas Markelis, Vincas Galinis, Jonas Januškis bandė protestuoti prieš perver-

²⁸ Nepaprastasis Seimo posėdis. *Lietuva*. 1920, gruodžio 20, p. 1.

²⁹ Vizitai pas Respublikos Prezidentą. *Lietuva*. 1920, gruodžio 20, p. 1.

smą ir jo padarinių įteisinimą, tačiau Seimo Pirmininkas juos nutraukdavo ir liepdavo laikytis reglamento³⁰. Tik pradėjus svarstyti Vidaus reikalų ministerijos biudžetą opozicija tapę kairieji galėjo atvirai kalbėti apie perversmą ir kritikuoti tautininkus. 67-ajame Seimo posėdyje 1926 m. gruodžio 31 d. liaudininkai, socialdemokratai ir žydai atsiskė balsuoti už 1927 metų biudžetą. S. Kairys bandė perskaityti socialdemokratų pareiškimą dėl balsavimo motyvų, tačiau kai tik pradėdavo kalbėti apie perversmą ir Konstitucijos sulaužymą, buvo nutraukiamas³¹.

Po perversmo gavę realią valdžią, tautininkai iš karto pradėjo galvoti apie Konstitucijos pakeitimą ir Prezidento galių praplėtimą. Apie tai Ministras Pirmininkas A. Voldemaras kalbėjo pristatydamas Ministrų kabineto deklaraciją 69-ajame Seimo posėdyje 1927 m. vasario 25 d. Diskutuojant dėl deklaracijos kitame posėdyje – 1927 m. kovo 3 d., siūlymui keisti Konstituciją pasipriešino liaudininkai ir socialdemokratai, kurie aštriai kritikavo Vyriausybę dėl neteisėtos karo padėties įvedimo ir karo cenzūros siautėjimo.

1927 m. balandžio 8 d. 77-ajame III Seimo posėdyje buvo pranešta apie liaudininkų atstovo Seime Juozo Pajaujo suėmimą, įtariant jį organizavus Vyriausybės nuvertimą, pasitelkus puskarininkius. Atsižvelgdama į tai, Liaudininkų frakcija įteikė interpeliaciją, kuri buvo nagrinėjama 78-ajame Seimo posėdyje 1927 m. balandžio 12 d. Posėdžio pabaigoje perskaitytas iš Prezidento gautas aktas, kuriuo, remdamasis jau minėtu Konstitucijos str. 52, Prezidentas A. Smetona paleido III Seimą, pridurdamas, kad naujo Seimo rinkimai bus paskelbti atskiru aktu.

³⁰ III Seimo stenogramos. 66-asis posėdis, 1926 m. gruodžio 30 d.

³¹ III Seimo stenogramos. 67-asis posėdis, 1926 m. gruodžio 31 d.

Išvados

1. I ir III Seimai panašūs tuo, kad abu buvo paleisti Prezidentų anksčiau kadencijos termino.

2. Po ilgų okupacijos metų atkurtoje valstybėje nebuvo demokratijos tradicijų, parlamentinio darbo patirties, partinės ir ideologinės ambicijos buvo iškeliamos aukščiau už valstybės interesus, ir tai lėmė žemą politinę kultūrą rinkimų metu.

3. Partijų konfrontacija I ir III Seimuose pakenkė valstybės politiniam pastovumui ir užsienio politikai.

4. Prezidentai, turėdami Konstitucijoje numatytą teisę spręsti Seimo likimą, ne visada laiku ir argumentuotai pasinaudodavo ja. Jų sprendimus nulemdavo asmeninės savybės, ideologiniai įsitikinimai bei politinės situacijos vertinimas.

5. Prezidentas K. Grinius nesugebėjo įvertinti politinės krizės ir užkirsti antikonstitucinių veiksmų valstybėje.

6. Partinės kovos, I bei III Seimų neveiklumas padėjo diskredituoti parlamentinę sistemą Lietuvoje bei sudarė sąlygas įvesti autoritarinį A. Smetonos režimą.

PROBLEMS OF PRESIDENTIAL ELECTIONS IN THE FIRST SEIMAS AND THE THIRD SEIMAS

AUDRONĖ ŽEMAITYTĖ-VEILENTIENĖ

Summary

Keywords: Presidential election; faction of Seimas; domestic politics; takeover; retirement.

The aim of the report is to review and compare the problems of presidential elections during the term of the First Seimas (1922–1923) and the Third Seimas (1926–1927) as well as relationships of the Parliament and the President and peripetia of the dissolution of the both Seimas.

The First Seimas and the Third Seimas of the Republic of Lithuania were dissolved by Presidents dissolved before the end of their term of office, because party disagreements would have paralysed the Seimas' work. The First Seimas was in existence for only 4 months, and the Third Seimas – 10 months. Three presidential elections took place during the term of these Seimas: one during the term of the First Seimas and two – during the term of the Third Seimas. In the both Seimas, neither party had the majority of seats, so it was difficult to form a coalition and the Government. The Lithuanian

state, re-established after the Russian and German occupations, lacked democratic traditions and experience of parliamentary work, and party and ideological ambitions took over the interests of the state. Due to a low political culture, parties used to defame each other during the elections and become so opposed that they were later unable to work together in the Seimas, and the clarification of relations between the political groups or parties paralysed the work of the Seimas.

Presidents, to whom the Constitution granted the right to decide the fate of the Seimas, did not always succeed in timely and properly exercising this right. Their decisions were determined by personal traits, ideological views as well as assessment of the political situation. In 1923, Aleksandras Stulginskis exercised his right to dissolve the First Seimas, and in 1927, President Antanas Smetona dissolved the Parliament (after

the coup d'état), because he himself had come to power in an undemocratic way, the more so that the continuing delay of President Kazys Grinius had created preconditions for a coup d'état.

Party struggles and inaction of the First and the Third Seimas impaired the political stability of the state and its foreign policy, discredited the

parliamentary system in Lithuania and provided conditions for the carrying out of the coup d'état and imposition of the authoritarian regime of Antanas Smetona. Lithuania was not an exception, because authoritarian regimes came to power in the 1920s-1930s in the majority of not only Central European, but also Western European states.

Įteikta 2005 m. birželio 25 d.